

Espetxeko genero-diskriminazioa hizpide: Euskal Herriko presondegietako atxiloen, langileen eta elkarteetako kideen ikuspegiak

Maria Ruiz Torrado
Gizarte Antropologian doktoregaia, UPV/EHU

Gaur egun eta Euskal Herriko presondegietan emakume atxiloek zer-nolako genero-bereizkeriak edo desberdinkeriak jasaten dituzten aztertzea du helburutzat artikulu honek. Batik bat, azken urteotan espetxe-sisteman gertaturiko aldaketen balizko eraginari erreparatu nahi diogu; esate baterako, makrokartzela edota zentro tipoen agerpenari nahiz Errespetu Moduluen sorrerari helduta. Horretarako, *Kartzela, genero-erakundea: emakume presoen bizipenak, erresistentziak eta estrategiak* doktore-tesiaren testuinguruan egindako elkarrizketa sakonen edukiak aztergai izango ditugu. Hainbat esparru hartuko dugu kontuan: 1) zentroak, azpiegiturak eta barne-antolaketa; 2) jarduerak, ikastaroak eta enpleguak; 3) kontrola eta erasoak; 4) osasun-egoera, arreta medikoa eta zaintza; (eta, azkenik, 5) espetxetik kanpo daudenekiko hartu-emanak. Esparru horietan (bir)sortzen diren genero- ezberdinkerien bidez, kartzelaren izaera sexista, androzentrikoa eta diskriminazilea azaleratzen ahaleginduko gara.

GAKO-HITZAK: Espetxeratutako emakumeak · Generoa · Diskriminazioa.

On gender discrimination in prison: the perspectives of inmates, workers and members of associations in the prisons of the Basque Country

The purpose of the current article is to analyze the types of gender discrimination or inequalities women inmates are suffering nowadays, in the prisons of the Basque Country. Special attention will be paid to the possible effects of recent changes in the prison system; e.g. the creation of macro prisons or Respect Cell-blocks. The analysis is based on the contents of several in-depth interviews, which were conducted for the completion of a doctoral thesis entitled *Prison as a gender institution: experiences, resistances and strategies of women prisoners*. The discussion will be particularly focus on the following topics: 1) centers, infrastructures and internal organization; 2) activities, courses and jobs; 3) control and attacks; 4) health situation, medical attention and care; and, finally, 5) relations with people outside the prison. We aim to bring to light the sexist, androcentric and discriminatory character of prisons through an analysis of gender inequalities (re)created in such places.

KEY WORDS: Imprisoned women · Gender · Discrimination.

Jasotze data: 2016-02-15

Onartze data: 2016-04-04

1. Sarrera

Artikulu honek oinarritzat du egun lantzen ari naizen doktore-tesia; hau da, *Kartzela, genero-erakundea: emakume presoen bizipenak, erresistentziak eta estrategiak* ikerketa¹, jomuga duena emakume preso sozialen esperientzietan barrentzea eta haien agentzia nabarmentzea. Baina, era berean, ohargarria da horrek aurretik egindako beste ikerlan bat duela abiapuntu; hain zuzen, taldean burututako *Mujeres ex-presas: vulnerabilidad y autonomía* (2012)², xede izan zuena kartzelan egondako emakumeen zailtasunak eta desabantailak jorratzea. Batean zein bestean ikergai dira Euskal Herriko presondegietan izandako hainbat emakumeren kontakizunak. Ikerketa-objektua nahiko zabala izan arren eta gure landa-lanean jasotako informazioak hainbat esparru jorratzeko aukera eskainita ere, artikulu honetan, ildo jakin bati jarraituko diogu, espetxe-sistemari buruzko ikerketa feminista eta generokoekin bat eginez. Zehazki, hizpide izango ditugu emakume atxiloek giltzapean topatzen dituzten genero-bereizkeriak, doktore-tesia testuinguruan egindako elkarrizketa sakonak³ ardatz hartuta.

Azken urteotan, espetxe-sistemari buruzko ikerketek garrantzi aipagarria lortu dute; bereziki, kontrol-politiken eraldaketaren testuinguruan (Garland, 2005), Kode Penalaren zorroztea⁴ eta kartzelatzeen areagotzea⁵ landuta (Zuloaga, 2014; Díez Ripollés, 2015). Alabaina, gaurkotasun handiko gaia izanagatik ere, gutxitan erreparatu zaio emakume presoek espetxeko egoera zehatzari. Baina, nolana ere, ezin ukatuzkoa da nabarmengarriak diren hainbat ekarpen burutu direla bai gizarte-antropologiatik bai soziologiatik, baita ikerketa feminista eta generokoetatik ere; kasu baterako, giltzapetutako emakumeek pairatutako estigmatizatzea nahiz kartzelako diskriminazioa landu baitira.

Estigmaren nondik norakoei dagokienez, kontuan izan behar dugu, teoriarik, legearen aurrean emakumeen eta gizonen artean balizko berdintasuna egon arren,

1. Mari Luz Estebanen zuzendaritzapean egiten ari naiz doktore-tesia, Eusko Jaurlaritzaren doktoratu aurreko programako beka baten bidez (2013-2016).

2. Honakoak izan ziren nire taldekideak: Miren Arbelaitz, Edurne Bengoetxea, Alma Méijome eta Laura Vara. Emakunde beka (2011) bati esker egin genuen ikerketa.

3. Guztira, hogeita hamasei elkarrizketa osatu ditut: banakako hogeitaz elkarriketa emakume preso sozialei/preso sozial ohiei, eta talde-elkarriketa bat haietako lauri; banakako nahiz taldeko sei elkarriketa kartzelatarik langileei (hiru gizarte-langile, bi gizarte-hezitzaile, hiru irakasle, bi jurista eta psikologo bat); banakako nahiz taldeko sei elkarriketa emakume presoekin lan egiten duten elkarrekin kideei; eta banakako hiru elkarriketa EPPK Euskal Preso Politikoaren Kolektiboko kide ohiei.

4. 1995eko Kode Penalak aldaketa ugari izan ditu: neurriak gero eta gehiago zorrotz dituzten hogeitaz lege-erreforma, hain zuzen ere (Díez Ripollés, 2015). Hala ere, 2015ean, azken lege-erreformak asaldura berezia piztu zuen; ordurako jada Europako zigor-kode zorrotzenerarikoa izanda, are gehiago gogortu zuelako eta frankismoaren ondorengo latzena edota zigortzaileena bilakatu. Erreformatik hainbat legegileren, alderdi politikoren eta gizarte-eragileren kritikak jaso zituen, oinarritzko eskubideak urratzen zituelakoan eta talde batzuen kriminalizatzea sustatzen zuelakoan: egoera irregularrean zeuden atzerritarrena, buruko gaixoena, droga-kontsumitzaileena eta abarrena. Edozelan ere, ez zen erreforma gelditzea lortu.

5. Datuak aztertzen baditugu, azken urteetan kartzelatzeek nabarmenki egin dutela gora ikusiko dugu, baita zenbatekoak Europako altuenetarikoa direla ere. 2015eko iraileko Hego Euskal Herriko kopuruen arabera, espetxean dauden emakumeak preso totalaren % 10,59 dira; erkidegoa kontuan hartuta, % 11,01 EAEn eta % 8,96 Nafarroan (<<http://www.institucionpenitenciaria.es>>). EB Europar Batasuneko batez bestekoa, ordea, % 5,4 da (Walmsley, 2015).

begi-bistakoa dela praktikan, egunerokotasunean, ezberdintasunak eta desorekak daudela batzuen eta besteen artean. Ikuskera sozialak zinez bestelakoak dira, eta, genero-eredu hegemonikoen ondorioz, emakumeen arau-hausteak eta gizonenak ez dira modu berean ulertzen, ezta baloratzen ere (Juliano, 2009; 2011). Orokorki, lehenengoan transgresioak zorrotzago epaitzen edota zigortzen dira (Davis eta Faith, 2002) eta, delituen kasu zehatzean, gizarte-gaitzespena agerikoa da; nolabait, ekintza emakume batek egin izanak gertatutakoa larriagotuko balu bezala. Azken batean, badirudi gizartearen zati handi batentzat emakumeen delituzko ekintzek hutsegite astunagoa dakartela, lege penalak haustearekin batera, arau sozialak ere urratu dituztelakoan (Juliano, 2009; 2011). Hori dela-eta, estigmatizatzea izugarria izango da; estigma ez baita soilki delitugile bezala izango, «emakume delitugile» gisa baizik (Herrera, 1993). Etiketa pisutsu horren ondorioak izango dira errespetua, begirunea zein zilegitasuna ukatzea, eta zaurgarritasuna eta babesgabetasuna areagotzea; edo, bestela esanda, balio-galera, gutxiespena nahiz mespretxua, eta diskriminazioen nahiz gizarte-desberdinkerien gehiagotzea (Juliano, 2004).

Itxialdi penalaren baitako bereizkeriei buruz, azpimarratu behar dugu espetxe-sistema totalizatzailea izatearekin batera⁶ (Goffman, 1961) eta giltzapetze-zigorra diziplinatzeke eta kontrolatzeko erabiltzen duen sistema asimetrikoa izatearekin batera (Foucault, 1975), emakumeentzat erabat sexista, androzentrikoa zein diskriminatzailea den sistema ere badela. Izan ere, botere-egitura eta eredu hegemonikoen sostenguari lotuta, genero-rol tradizionalak eta harreman hierarkikoak sustatzen ditu, genero-desberdinkeriak handiagotuta (Almeda, 2003; Aguilera, 2011). Labur esanda, presondegien artean ezberdintasun nabarmenak egonda ere, Espainiako Estatuan egindako ikerketek erakutsi dute, kondena betetzean, emakumeentzat honakoak direla nagusi: bai sakabanaketa geografiko bai pilaketa handiagoak, eta bizigarritasun-baldintza okerragoak, beraienezko zentro eta modulu gutxiago egotearen kausaz; baliabide eskasagoak eta azpiegitura batzuk erabiltzeko mugak, gizonen lehentasuna ematearen ondorioz; «etxekotzea» eta «feminizatzea» bultzatzen dituzten tailerrak nahiz ikastaroak; kartzelako lanpostu urrien kasuan, soldata baxuagoak, okerren ordaindutako zereginetan aritzeagatik; esanekotasun eta mendetasun agerikoagoen eskakizuna; medikalizate handiagoa; etab. Halako testuinguruan, ezinbestean, emakumeen desabantailak eta zailtasunak ugaritu egiten dira (Almeda, 2003; Arbelaitz *et al.*, 2012).

Artikulu honek kartzelako genero-diskriminazio horri heldu nahi dio; batik bat, azken urteotan espetxe-sistemak izandako aldaketan harira, Euskal Herriko presondegi-tako gaur egungo egoeran barrandatzeko asmoz. Horretarako, esan bezala, doktore-tesiaren markoan elkarriketatutako aktore anitzek kartzelan genero-ezberdinkeriak izatearen inguruan uste dutena jasoko dugu, esparruz esparru, balizko bereizkeria guztien gaineko ikuspuntuak aztertuta⁷.

6. Azpimarragarria da kartzela-sistemaren izaera totalizatzaileari buruzko berrikuspenak argitaratu direla azken hamarkadetan (Cunha, 1994; 2002; Garreaud, 2011; Martins, 2011), ikuspegi dinamikoagoak, malguagoak nahiz aldakorragoak hedatzearekin batera.

7. Artikulu honetan landuko ez badugu ere, aipagarria da egile zenbaitzuen aburuz (Manzanos eta Balmaseda, 2003; Ugarte, 2003), kondenaren konplizteaz haratago, espetxe-araudia hartu beharra dagoela kontuan, genero-diskriminazioak bertan hasten direlakoan. Espetxeei buruzko Lege Organiko Orokorrean zein Espetxe Araudian gutxi dira emakumezko presoek egindako aipamenak, eta, oro har,

2. Zentroak, azpiegiturak eta barne-antolaketa

Hasteko, espazioei dagokienez, elkarriketatu gehienek nahiko argiro hautematen dute emakumeentzat zentro gutxiago egoteak desabantaila handia ekartzen diela, euren ohiko inguruneetatik are gehiago urruntzea esan nahi duelako. Nagusiki, arazo handi moduan aipatzen dute Bizkaian emakumeentzako modulu arruntik ez egotea, gehienek bizilekua han dutela aintzat hartuta. Baina, halaber, gabezia nabarmen bezala jasotzen dute Euskal Herrian Amentzako Unitate⁸ bat bera ere ez egotea edota emakumeek hirugarren gradua (erregimen irekia) egiteko aukera material gutxiago izatea; egitate horiek ere urruntze handiagora eramaten baitituzte. Finean, elkarriketatuek ondo dakite dispertsio geografiko horrek deserrotze handiagoa dakarrela berekin, baita espetxean bisitak izateko aukera gutxiago eta irteera-baimenetan nahiz erregimen irekian etxera joan ahal izateko aukera gutxiago ere; bada, joan-etorriak ordaintzea arazo larria da zailtasun ekonomikoak dituzten emakume preso zein familia askorentzat. Ikus dezagun zer dioten espetxeko zenbait langilek:

Josean⁹: Hay determinadas [...] circunstancias en las que la situación de la mujer sí puede ser... Por ejemplo, si tú te quedas embarazada, te mandan a una Unidad de Madres. Unidades de Madres hay donde hay.

Irene: Tres. En toda España¹⁰.

Josean: Hay tres en toda España. Pues te vas a ir a... [...] Por ejemplo, las mujeres no tienen sección... No hay sección abierta en Bilbao, que eso es una discriminación muy gorda y causa un problema gravísimo a muchas mujeres.

(Josean, espetxeko jurista eta tratamendu-zuzendariordea; eta Irene, espetxeko jurista)

En concreto, el tema de la infraestructura siempre es un problema, porque al ser menos el número de mujeres, siempre tienen menos posibilidades a nivel de infraestructura. [...] El tema del tercer grado. No hay una sección abierta para mujeres. Entonces, pues... siempre salen perdiendo, porque algunas se tienen que seguir quedando en el módulo de mujeres, aunque salgan. Y otras están ubicadas

honako alderdiak jasotzen dituzte: gizon eta emakume presoan arteko bereizketa nahiz bereizketa eza (Espetxeei buruzko Lege Organiko Orokorren 8.3., 9.1. eta 16.a. artikulua, eta Espetxe Araudiaren 99.3. eta 168. artikulua); haurdunaldia, erditzea, edoskitzea eta seme-alabekiko harremana (Espetxeei buruzko Lege Organiko Orokorren 29.e., 38. eta 43.3. artikulua, eta Espetxe Araudiaren 17., 72.2., 133.2.e., 151.c., 178., 209.1.2., 213.1., 226.3. eta 254.3. artikulua); eta etxeko lanak (Espetxe Araudiaren 82.2. artikulua).

8. Espetxeei buruzko Lege Organiko Orokorren 38. eta Espetxe Araudiaren 17. artikuluen arabera, hiru urte baino gutxiagoko haurrak dituzten emakume presoek kartzelan beraiekin batera egoteko aukera dute, zenbait baldintza beteta. Horretarako, Espetxe Erakundeek zenbait aukera eskaintzen dituzte: Amentzako Barneko Unitateak eta Kanpoko Unitateak; Amentzako Mendeko Unitateak; eta, salbuespen moduan, puntualki umeak onartzen dituzten Emakumeen Departamentuak. Gizonen kasuan, ordea, ez dago horrelako ezer, eta aukera bakarra Madril VI presondegian dagoen Familia Unitatea da, bikotekide biak atxilo dauden kasuetarako; izan ere, zentro horretan gurasoak hiru urte baino gutxiagoko seme-alabekin bizikide izan daitezke, baldin eta segurtasuna eta umeen zaintza egokia bermatzen badute (SGIP, 2010: 25).

9. Konfidentzialtasuna ziurtatzeko, izen faltsuak erabiliko ditut une oro.

10. Amentzako Kanpoko Unitateez soilik ari da: Madril (Madril), Palma Mallorcaria (Balearrak) eta Sevilla (Andaluzia).

en el módulo de hombres, en el tercer grado. Entonces, por ejemplo, a ese nivel siempre hay... El tema de la maternidad, de las madres. [...] No hay Unidades de Madres suficientes. [...] En todo el País Vasco no hay una Unidad de Madres. [...] Bueno, pues a ese nivel sí que hay menos posibilidades.

(Sandra, espetxeko gizarte-langilea)

Elkarrizketatuek bestelako gabeziak ere azaleratzen dituzte. Bada, emakumeentzat zentro gutxiago egoteaz gain, presondegietan okerrago kokaturik ere egon ohi direla adierazten dute. Aitzitik, gehienen aburuz, espazio motei, azpiegiturei eta instalazioei lotutako arazoak soilik espetxe zaharrei dagozkie; makrokartzela edo zentro tipoetan¹¹ horiek jadanik gaindituta daudelakoan. Edozelan ere, kartzela-sistemaren izaera androzentrikoa da eta ohikoa izan da urte luzez emakumeak presondegietako espazio eskasenetan, txikienetan nahiz okerren hornitutakoetan egotea; hasieran, antolaketa eta egituraketa bakarrik gizonengan pentsatuta egin zirelako eta, geroago, emakumeak ere kartzelatzen hasi zirenean, konponketak hala moduzkoak izan zirelako (Almeda, 2003: 39).

Arabako eta Iruñeko makrokartzelekin, printzipioz, gizonezko eta emakumezko presoen eremuak nola hala parekatu dira; baina soilik nola hala, emakumeek lehen baino espazio zabalagoak eta hobeto hornitutakoak erdietsi dituzten arren, gizonenak baino txikiagoak izaten jarraitzen dutelako. Bestalde, arazo berriak sortu dira. Horiek emakumezkoek soilik ez eraginda ere, aipatu beharrekoa da, oro har, presondegi berriak handiegiak direla, ez dagoelako ez hainbeste preso, ez hainbeste espetxe-behargin. Horren ondorioz, baita segurtasun-arazoak omen daudelako eta mantenua garestiegia omen delako ere, zenbait modulu itxita daude, eta igerilekua edota ginekologia-gela bezalako instalazio berri asko estreinatuta gabe daude. Era berean, eraikuntzaren kalitate eskasaren eta espazio askoren erabilera-ezaren kausaz, espetxeak hondatzen hasi direla dirudi. Esandakoa gutxi izango balitz bezala, presoak kexu dira isolatze handiagoa bizi dutelako, langileekiko erlazioa hotzagoa delako eta murrak altuagoak direlako.

Bestalde, espazio-gabeziak emakumeak profilen arabera sailkatu ahal izatea eragotzi du, espetxe-arautegia urratuta¹². Hori derrigorrean kaltegarria den ala ez duda egin dezakegun arren, Errespetu Moduluen¹³ ezarpenari lotuta genero-

11. XX. mendeko 90eko hamarkadatik Espetxe Erakundeek sustatu duten presondegi-ereduaz ari gara. Laburki esanda, egitura modularra eta barruti baten inguruan hainbat segurtasun-eraztun zentrokide dituen eraikin-multzoa da, eta gune batzuk bereizten ditu: bizilekua, lantokia, hornitzekoa eta perimetrala. Bere ezaugarritzat ditu segurtasun-neurri zorrotzagoak, baliabide teknologiko sofistikatuak, presoak barne hartzeko edukiera handiagoa zein biziguneetatik urrutiago egotea, besteak beste. Eredu hori segitzen dute Arabako eta Iruñeko espetxe berriak.

12. Espetxei buruzko Lege Organiko Orokorren 16. zein Espetxe Araudiaren 99. artikuluei jarraituta, presoak profilen arabera sailkatu behar dira, honako irizpideak aintzat hartuta: adina, aurrekariak, egoera fisikoa zein burukoa, eta tratamenduaren beharrak.

13. 2001. urteaz gozotik Espetxe Erakundeek bereziki bultzatutako modulu-eredua da. Horrelako batean egoteko, presoak «kontratua» sinatu behar du, arauak beteko dituela hitzemanaz. Kasu baterako, presondegiko tratamendu-taldeko kideek egokitu dioten programa bete beharko du, ezingo du drogarik hartu, ezta indarkeria-adierazpenik egin ere, higiena zein janzkera zaindu beharko ditu, zelda beti txukun eta garbi mantendu, etab. Egutero eta astero presoaren jokaera ebaluatuko dute; balorazioaren arabera, haren baldintzak hobetuta edo okertuta.

desberdinkeria berriak sortu dituela dirudi. Teorian, horrelako modulu batean egotea borondatezkoa da, baina, praktikan, ez dirudi emakume presoek horrela bizi dutenik. Izan ere, emakumeentzako departamentu bakarra duten kartzeletan, Iruñean eta Martutenen, hura Errespetuzkoa izatea deliberatu zuten; eta emakume atxiloak, lekualdaketerik ez badute nahi behintzat, onartu beharrean daude, norberaren nahimenak zer esan askorik izan gabe. Beraz, emakumeen kasuan, badirudi borondatezko izaeraren orde, maiz, derrigorrezkoa duela.

Arabako presondegian, emakumeentzako bi modulu egonik, modulu motaren araberako oinarrizko sailkapena dago; Errespetu Modulua eta Konplimendu Modulua artean bereizketa eginez. Hortaz, batean ala bestean egoteak gogozko irizpidea nolabait betetzen duela pentsa dezakegu. Alabaina, bestelako arazoak dituela dirudi; horietako bat preso onen eta gaiztoen arteko dikotomia sendotzea izanik. Errespetu Moduluan egoteak aparteko betebeharrak izatea esan nahi du, baina baita hainbat pribilegio edo abantaila izatea ere; baliabide gehiago, prestakuntza-, lan- nahiz aisialdi-aukera gehiago eta kalera lehenago ateratzen hasteko posibilitate gehiago ekartzen baititu bertan egoteak. Zalantzarik gabe, hierarkia handia sortzen du preso artean (Salhaketa Nafarroa, 2011); zuzenean ez bada ere, inplizituki, ondorengo bereizketak eginda: arduratsuak eta arduragabeak, egokiak eta desagokiak, diziplinatuak eta diziplinarik gabeak, zentzagarriak eta zentzakaitzak, ondo dabilzanak eta okerkerian dabilzanak. Beraz, badirudi Errespetu Moduluan egon nahi edota ezin dutenak txarrera etiketatzen dituztela. Horren adierazgarri, azpimarragarria da ohikoa dela Konplimendu Moduluari «gatazkatsuen modulu» deitzea. Halaber, arrunta da atxiloek zigor moduan ulertzea norbait Errespetu Modulutik Konplimendu Modulura bidaltzea; bada, anitzetan, hori gertatzen da norbaitek arauak betetzen ez dituenen edota liskar batean sartzen denean. Haatik, kurioski, ez da sekula alderantziz gertatzen, askotariko arrazoiengatik Errespetu Moduluan bizi nahi ez duten hainbat preso egonda ere. Nolanahi ere, kontuan hartuta Espetxe Erakundeek batik bat emakumeei aplikatu dietela Errespetu Moduluen eredia eta, egun, euskal presondegiatako emakumezkoen departamentu ia guztiak halakoxeak direla —gizonezkoenekin gertatzen ez den bezala—, bistan dago atxilo onen eta gaiztoen arteko dikotomia eta hierarkiak eurei eragin diela bereziki.

Era berean, aintzat izan behar dugu, espazioen banaketan eta horniketean ez ezik, horien erabileran ere agerikoa izan dela kartzelaren izaera androzentrikoa. Bada, emakumeek, anitzetan, hainbat eremutan egoteko mugak izan dituzte. Labur esanda, ohikoa izan da espetxe-zuzendaritzek gizonezkoen lehentasuna ematea beti, gehiago izatearen egitateari helduta; baita emakumezkoak jarduera eta enplegu askotatik alboratzea ere, gizonak eta emakumeak elkarrekin egotea arazotzat hartuta. Aitzitik, badirudi nolabaiteko aldaketak gertatu direla azken urteotan. Izan ere, emakumeak desabantaila-egoera argian zeudela ohartuta, lantalde batzuek bestelako barne-antolaketak sustatu dituzte; emakumeek eta gizonek hainbat zeregin elkarrekin egitea baimenduta, baita, batzuek alde batetik eta besteek bestetik, jarduera kopuru berbera edo antzekoa egiteko ahaleginak eginda ere. Zenbait espetxe-langileren ustez:

Josean: Yo creo que el gran cambio ha sido empezar a extender la posibilidad de que mujeres participen en actividades donde hay hombres, porque ese era el principal problema... o uno de los principales problemas que tenían las mujeres en prisión. Entonces, se organizaba una actividad y, evidentemente, se organizaba para el grueso de la población, que mayoritariamente son varones, y... Te estoy hablando de hace tiempo. Hace... Y las mujeres tradicionalmente, pues... Pues, por ejemplo, si los hombres trabajaban en cocina, las mujeres no podían trabajar en cocina y perdían la oportunidad de acceder a esos puestos de trabajo remunerados, que son lógicamente muy demandados por los internos. Eso ha ido cambiando y actualmente buena parte de las actividades, incluidas las laborales, cocina como te digo, actividades auxiliares, talleres productivos y, por supuesto, el resto, escuelas... se organizan. O bien está organizado para mujeres, con carácter exclusivo, o bien comparten la actividad con los hombres, sin ningún problema. Eso, por un lado, ha dado lugar a muchos problemas de convivencia, porque eso genera muchos problemas en prisión, de convivencia, el contacto entre hombres y mujeres, pero, por otro lado, ha permitido que muchas mujeres puedan... Ahora mismo, yo creo que no existe ese problema ya, el que las mujeres no tengan acceso a... [...] En su tiempo, aquello era... Es que... ¡no había! Las mujeres tenían... ¡[taller de] pinzas! Es lo que tenían.

Pablo: Sí. [...] En la cocina eran todo hombres, no había mujeres. En los talleres productivos eran todo hombres, no había mujeres.

Josean: Los cursos de FP, se hacía un curso de peluquería para ellas y el resto eran todo cursos para hombres.

(Josean, espetxeko jurista eta tratamendu-zuzendariordea; eta Pablo, espetxeko gizarte-langilea)

Haatik, kontuan hartu behar dugu presondegitik presondegira diferentzia aipagarriak daudela langileen iritzietan:

Sí que falta, por ejemplo, [...] todo el tema del trabajo productivo, dentro de prisiones, ¿no? El que haya posibilidades de trabajar dentro del centro y poder ganarse un dinero. Ahí sí que las mujeres tienen menos... menos opciones. Pero, bueno, siempre... O sea, también se procura que ellas puedan acceder a los destinos productivos. Es verdad que hay en general... Hay falta de trabajo para todos, eh. Para todos. Pero ahí la mujer sí que tiene igual menos opciones, porque... El departamento de mujeres es más pequeño. Diríamos que los servicios que tiene el departamento son menores que los... Es decir, los servicios generales se ubican normalmente donde están los hombres. [...] Luego, hay otros destinos, por razones de seguridad y así, que no pueden estar ellas. Pues, solas con hombres o...

(Sandra, espetxeko gizarte-langilea)

Era berean, presoan ikuspegiak ere bestelako egoera azaleratzen dute. Leirek, kasurako, honakoa dio:

Las mujeres en la cárcel podemos llegar a ser el cero a la izquierda seguramente. Yo me he sentido así muchas veces. Casi siempre. Pues porque no... no te dejan... O sea, los hombres siempre tienen más libertad a la hora de hacer cursos, a la hora de hacer talleres... [...] Dicen que es por porcentaje. Evidentemente, es porque sacar a una mujer y a un hombre juntos en un grupo mixto para ellos les supone

más funcionarios a la hora de vigilar. Aunque haya cámaras, no importa, porque... No pasa nada. O sea, para ellos genera un problema. [...] Ya eso es un problema para ellos. O sea, sacar a un grupo de personas juntas, mixtas, es un problema. Entonces, siempre vamos a tener las de perder nosotras.

(Leire, presoa)

Ildo beretik, urte luzez nahiko arrunta izan da gizonen emakumeek baino arreta handiagoa jasotzea espetxeko langileen aldetik; berriro ere, barne-antolaketan gizonen lehentasuna ematearen kausaz (Almeda, 2003: 40). Elkarrizketatutako emakume preso eta preso ohietako batzuek, maiz, bigarren mailan sentitu direla adierazten dute, baita orokorki tratamendua nahiko eskasa dela ere.

Emakume presoentzako zentro gutxiago egotearen eta presondegien antolaketan gizonen lehentasuna ematearen azken adierazle gisa, ezin aipatu gabe utzi emakumeek denbora gehiago behar izaten dutela espetxe batetik bestera lekualdatzeko; horretarako garraio-lineak ere gizonentzat pentsatuta daudelako. Honela azaltzen dute zenbait kartzela-langilek:

Josean: Si hay un traslado, por ejemplo, de una mujer a otro centro, las líneas que organizan los traslados se han hecho básicamente pensadas para... para la mayoría de la población reclusa, y una mujer tiene que esperar mucho más tiempo para ser trasladada. A ese nivel sigue existiendo...

Irene: Tardan más.

Pablo: Una mujer de media se tira tres meses.

Josean: A ese nivel la discriminación sigue siendo ¡grande! Y muy problemática para las mujeres.

(Josean, espetxeko jurista eta tratamendu-zuzendariordea; Irene, espetxeko jurista; eta Pablo, espetxeko gizarte-langilea)

Hortaz, badirudi azken urteotan kontuan hartu beharreko hainbat aldaketa gertatu diren arren, genero-bereizkerietako anitzek bere horretan jarraitzen dutela eta, horrez gain, mudantzen harira, desberdinkeria berriak ere sortu direla. Zentzu batzuetan, hobekuntza batzuk jazo direla pentsa badaiteke ere, funtsean, begibistakoa da emakume atxiloek desabantailan jarraitzen dutela, bai zentroei bai azpiegiturei dagokienez, baita barne-antolaketari dagokionez ere.

3. Jarduerak, ikastaroak, enpleguak

Emakumezko presoek tailer hezigarri zein produktiboetan, espetxe-lanetan eta bestelako ekintzetan parte hartzeko dituzten aukerez harago, askotan, horien nolokotasunak ere kritikak jaso ditu, genero-eredu tradizionalak sustatu dituelakoan; hau da, zuzenean edo zeharka, emakumeen feminizatzea eta etxekotzea indartu dituelakoan (Almeda, 2003; 2007). Aitzitik, egoerak hori baino konplexuagoa ere badirudi, elkarrizketatuek adierazitakoaren baitan; batetik, azken urteotan eskaintza nabarmenkiro areagotu eta dibertsifikatu delako; eta, bestetik, emakumeek gizonekin batera jardueretan aritzeak esparru berrietara eramane dituelako.

Dudarik gabe, aldaketak gertatu diren arren, kartzelatutako emakumezkoek oraindik ere euren generizatzearekin loturiko jarduera ugari egiten dituzte. Izan ere, eurei espresuki eskainitako aukeren artean, oso ohikoak izaten jarraitzen dute ondorengo hauek: josteta, jantzigintza, gurutze-puntua, kakorraz-lana, broderia eta arropa-moldaketa; estetika eta ile-apainketa; altzarien zein azalaren garbiketa; geriatría; baita zeramika, pintura eta askotariko eskulanak ere.

Haatik, berriz ere, kontuan hartu behar dugu presondegitik presondegira diferentziak daudela eta azken urteotan hainbat eraldaketa gertatu direla. Halaxe islatzen dute espetxe-langileen hitzek:

Josean: Hubo una época en la que sí había un curso que era... ¿Cuáles había? Había, me acuerdo: costura, peluquería... Bueno, ¡sólo faltaba la Sección Femenina! ¡Vamos! Estamos hablando de los años... [...] Ahora es al revés. Ahora están todas con el mono y los cursos que hacen...

Marta: Sí. Pintura de superficies, albañilería...

Fernando: Limpieza de muebles, jardinería, panadería, cocina... [...] Hacen de todo.

Josean: Están con en el mono hasta... [...] Los cursos que están haciendo, pues están haciendo de soldadura.

(Josean, espetxeko jurista eta tratamendu-zuzendariordea; Marta, espetxeko psikologoa; eta Fernando, espetxeko gizarte-hezitzailea)

Siempre ha sido un poco en el sentido de peluquería, estética... Bueno, luego pues se han hecho cursos de auxiliar de geriatría y tal. [...] Se están abriendo los cursos a las mujeres en... al revés, en cosas que han sido tradicionalmente... masculinas, ¿no? Pues, el tema de auxiliar de almacén, el tema de... pues todos los que se han hecho en mantenimiento de edificios... Hace poco se hizo uno de alicatado, y han participado mujeres en ese curso, ¿no? Entonces, sí se intenta romper esa... esa dinámica. Y que la oferta no esté determinada por el género.

(Sandra, espetxeko gizarte-langilea)

Itxura denez, emakumeak tradizionalki maskulinoztat hartu izan diren ikastaro eta tailer hezigarrietan parte hartzen hasi direla da elkarrizketatuek nabarmentzen duten aldaketa nagusia. Azken batean, esan bezala, emakumeek luzaroan zenbait eremutan egoteko eta zenbait jarduera egiteko izan dituzten mugekin amaitzeko, azken urteotan ohikoa izan da gizon eta emakume presoak gehiagotan elkartzeari; eta, testuinguru horretan, posible izan da emakumeak bestelako zereginetan trebatzea ere. Aitzitik, argi eta garbi hauteman daitekeenez, formakuntza-eskaintzak nagusiki gizonengan pentsatuta egiten dira, geroz eta gehiagotan onartu arren emakumeak ere horietan sartzea. Egitateek argi islatzen dute kartzelaren izaera androzentrikoak bere horretan segitzen duela eta Espetxe Erakundeek ez dutela behin ere auzitan jarri euren prestakuntza-aukeren nolakotasuna edo edukia. Gizonezkoen interesek jarraitzen dute lehentasuna izaten eta eredia zeharo maskulinoa da. Baina, edonola ere, ezin ukatuzkoa da egoera horrek, zeharka, emakumeak jarduera-eremu berrietara gerturatu dituela, askoren ezagutzak eta gaitasunak zabaldua; besteak beste, gaur egun, giltzapean honakoak ikasteko aukera baitute: igeltserotza,

iturgintza, alikatatua, elektrizitatea, soldadura, brikolajea, eraikinen mantenua, gainazalen pintura, etab.

Aipatutakoez gainera, agerikoa da azken urteotan bestelako jarduerak ere areagotu direla. Kasu baterako, kirolen eta ariketa fisikoen esparruan, asko dira ondorengoak egin dituzten emakumeak: talde-kirolak, gimnastika, luzaketak, aerobic, batuka, kardio-tonua, dantza, pilates, yoga, tai ji, etab. Era berean, ugariak dira honako ikastaroak eta tailerrak egin dituztenak: gatazken ebazpena, emoziozko adimena, komunikazio-abilezia, gizarte-gaitasuna, enplegua topatzeko teknikak, informatika, hizkuntzak, lorezaintza, elikagaien maneia, lehen sorospena, antzerkia, argazkigintza, irakurketa, etab. Bestalde, bereziki aipagarria da azken urteotan gehiagotuz joan direla genero-ikuspegidun ikastaroak, hala nola berdintasuna, norberaren zaintza eta autodefentsa, garapen pertsonala, masajea eta gorputzaren kontzientzia, osasuna eta sexualitatea, barreterapia, genero-indarkeria, etab. Ohargarria da azkeneko horiek guztiak, emakumeen jabeak edo ahalduz jomuga izanik, bakarrik emakumei eskainitakoak direla; eta, horren zergatia ulertu gabe, badagoela emakumeen pribilegio edo abantaila direla baieztatzen duenik, baita are kritikatzeko duenik ere.

Nolanahi ere, eta salbuespenak salbuespen, elkarriketatutako emakume preso eta preso ohiek jardueren eta ikastaroen eremuan gabetasun handiak aipatzen dituzte. Bada, jasotako formakuntza positiboki balioztatzen duenik egon arren, gehiengoak askotariko arazoak nabarmentzen ditu: sakontasunik nahiz jarraipenik gabekoa dela; ez dela nahikoa eta, gainera, inoiz ez dagoela guztientzako lekurik; orokorki, ez dela kalean enplegua topatzeko lagungarria; etab. Alabaina, bestelako ikuspegietatik, zenbait ekarpen egin ditzakeela pentsatzen dute gehienek; batik bat, entretenimendu edota denbora-pasa huts moduan, egunerokotasuna arintzeko eta giroz aldatzeko aukera ona izan daitekeela adierazita. Bestalde, hezkuntza ofizialari dagokionez, badirodi emakumeek gizonek baino jarrera aktiboagoa eta parte-hartzaileagoa izan ohi dutela (SGIP, 2009: 20-22). Baina, berriro ere, hainbat zailtasunekin topo egiten dute; oro har, espazioen, ordutegien eta baliabideen aldetik, baldintzak desegokiak direlako, eta, emakumeen kasuan, baita liburutegiak eskasagoak, txikiagoak eta osatugabeagoak direlako ere.

Espetxeko destinoei eta tailer produktiboiei helduta, ez dirudi emakumeen egoera askoz hobea denik. Bada, azken urteotan soldatapeko lana duten gizon-emakumeen kopuruek proportzionalki parekatzeko joera izan duten arren (Viedma eta Frutos, 2012: 103), ikusi bezala, presondegi zenbaitetan oraindik ere gizonezkoek aukera gehiago dituzte. Baina, lanerako posibilitate gutxiago izateaz gain, aintzat izan behar dugu emakumeek soldata txikiagoak ere izan ohi dituztela; nagusiki, okerren ordaindutako lanpostuetan egoteagatik¹⁴ (*Ibidem*). Askok dirudi lansariak nabarmenki baxuak direlako, eta esplotazio-sentsazioa erakusten dute. Alabaina, anitzek enplegu horiek onartzea beste aukerarik ez dute, dirua egiaz behar dutelako. Ikus dezagun zer dioen Nievesek:

14. Espainiako Estatuko berrogeita bost presondegitan egindako SINDISCRIP Espetxe Diskriminazioen Adierazle Sistema ikerketaren arabera, 2010ean, emakumeen batez besteko soldata 180 eurokoa zen eta gizonena, aldiz, 224koa (Viedma eta Frutos, 2012: 103).

A las ocho, salíamos a desayunar. A las nueve, tenía que estar en lavandería. Pero antes, tenía que limpiar la oficina de las funcionarias. Entraba, y me iba a trabajar. Volvía a la una, que era la hora de la comida. Comía. Me volvía a hacer la cabina de las funcionarias, y a las dos tenía que estar en la lavandería. Salía a las dos y entraba sobre las cuatro menos cuarto, que es la hora en la que las chicas están de descanso digamos, ¿no? Porque después de comer, están dentro [de la celda]. Yo no, yo estaba trabajando. Tenía que entrar, hacer el economato, el demandadero... y, luego, me apuntaba a cursos. He hecho muchos cursos de informática, de inglés, de manualidades, de todo habido y por haber. Entonces, después del curso, pues sobre las siete o así, entraba otra vez. Era ya la hora de la cena. Cenaba. Salía. Volvía a limpiar la... la de los funcionarios y volvía a trabajar a la lavandería. Ahí, pues entraba igual a las diez o... a las diez de la noche o por ahí. ¡Todo por el módico precio de 68 euros al mes! [...] Eso es... Eso es aprovecharse. Abuso de poder. Eso es una explotación, a todos los niveles.

(Nieves, presoa)

Aipuan argi islatzen den moduan, ohikoa da emakume presoak tradizionalki femeninotzat hartutako zereginetan aritzea; etxeko lanekin eta zaintzarekin lotutakoetan, alegia. Kasurako, asko dira honako espetxe-destinoak egin dituztenak: garbitegia, garbiketeta, sukaldea, jantokia, etab. Alta, agerikoa da, pixkanaka, bestelako lanpostuetan ere hasi direla, espetxeko zerbitzuetan eta tailer produktiboetan, besteak beste, kable-sareak destajuan egiten dituenik edo kartzelaren mantenuan dabilenik badago eta.

Emakume preso zenbaitek euren lan-esperientzia positiboki balioztatzen duten arren, asko dira kexak ere mahaigaineratzen dituztenak. Soldata baxuen kontuaz bestalde, anitzek diote enplegu-aukerak urriak direla, zereginak nahiko mekanikoak eta errepikakorrak direla, prestakuntza eskasekoak, baita kalean lana topatzeko balio nahiko gutxiakoak ere¹⁵. Era berean, lansari txikien ondorioz, behin-behineko nahiz behin betiko askatasunean jaso dezaketen langabezia-prestazioa oso eskasa delako ere kexu dira; bada, hain baxua denez, zenbaitetan espetxetik atera direnentzako subsidioaren¹⁶ azpitik dago. Esandakoa gutxi balitz bezala, ezin dugu ahaztu, maiz, kartzela barruko lan-esperientzia egiaztatzea ere arazotsua dela (Almeda, 2003: 51).

Aitzitik, kexak kexa, eta zailtasunak zailtasun, emakume gehienek giltzapean enplegua lortzeko saialdia egiten dute; dirua eskuratzeko batik bat, baina baita entretenitzeko eta giroz edo lekuz aldatzeko ere. Egitate hori, ordea, ezin da arazoei muzin egiteko aitzakia izan. Agerikoa da gabeziak eta desberdinkeriak daudela, eta bai Espetxe Erakundeek bai presondegietako lantaldeek horren erantzukizun zuzena dutela. Azken finean, eurak dira jardueren, ikastaroen eta enpleguen gaineko hautuak egiten dituztenak; baita batzuetan proposamenak kanpoko eragileek egiten badituzte ere. Bada, betiere, eurek erabakitzen dute zeintzuk onartu eta zeintzuk baztertu, baita, gizon-emakume presoaren artean, zeinek zer egingo duen ere.

15. Oso gutxi dira —eta gizonak baino gutxiago dira— kalera irtetean nolabaiteko enplegu egonkorra lortzen duten emakumeak; eta, zer edo zer egitekotan, gehienbat, erregularizatu gabeko jarduerak dira (Elías eta Manzanos, 2001).

16. Espetxetik irteten direnek hileroko 426 euro kobratzeko aukera dute, honako baldintza hauek betetz gero: baldintzapeko edo behin betiko askatasunean egotea, langabe egotea eta gutxienez sei hilabete egon izana preso. Gehienez ere, hemezortzi hilabetez jasoko dute diru-laguntza.

4. Kontrolaren adierazleak eta erasoak

Kartzelako genero-diskriminazioa aztertzerakoan, presoen gaineko kontrolaren gaiari ere erreparatu behar zaio. Izan ere, askotan nabarmendu diren bereizkeriak dira honako hauek: emakumeekin diziplina zurrunagoa dela, esanekotasun nahiz sumisio gehiago exijitzen zaiela, baita modu zorrotzagoan eta maizago zigortu ohi zaiela ere¹⁷ (Viedma eta Reviriego, 2012: 200). Alabaina, elkarrizketatu guztiek bat egiten dute adieraztean, emakumeen artean liskarrak eta tentsioak egon arren, benetako biolentzia-maila oso txikia dela eta, oro har, gizonak direla gatazkatsuagoak eta arrikitsuagoak. Dirudenez, edozein agresibitate-erakustaldi emakumezkoengan gehiago zehatzen da eta haiekin permisibitate gutxiago dago. Bada, azken batean, genero-eredu hegemonikoen arabera, feminitatearekin lotzen dira afektibotasuna, sentiberatasuna, leuntasuna, ulerkuntza nahiz maitasuna; eta maskulinitatearekin, ostera, boterea, oldarkortasuna, biolentzia eta indarra (Del Valle *et al.*, 2002: 161).

Elkarrizketatutako emakume presoetako askok diote, arau-hauste berbera eginda, ohikoa dela emakumeei gizonen baino zigor eta muga zorrotzagoak ezartzea. Kasu baterako, honela diote Altagraciak eta Aitanak:

Hubo una vez que pasó un problema en el polideportivo, por ejemplo. Encontraron a una pareja... en el baño, y nos prohibieron a las chicas... No nos daban las llaves de los servicios. Cerraron los servicios. Entonces, hicieron un informe a todas las chicas que estuvieron ese día, en esas horas, en el polideportivo. Pero a todas. Aunque no hubiesen estado... ¡A todas un informe! ¡Y a los chicos, a ninguno!

(Altagracia, presoa)

Siempre se suele castigar más a la mujer que al hombre. Así. Es la mujer... Siempre somos las culpables nosotras en la cárcel. ¡Pues, no! El hombre también tiene la culpa, porque si la mujer le da pie, el hombre también se lo está dando. ¿Entonces? Pero... No sé. Siempre se suele castigar más a la mujer. Al hombre no. El hombre... Claro, ¡como es hombre, es libre! ¡Pues, no! El castigo hay que hacérselo para los dos. Los dos han metido la pata, y los dos tienen que llevar el castigo. Pero... no. Siempre se lo lleva la mujer, y no es así tampoco.

(Aitana, presoa)

Arazoren bat dagoenean emakumeak gehiago zehatzeaz harago, emakumeek oro har mugimendu-askatasun gutxiago dutela kritikatzeko duenik ere badago. Altagraciaren iritziz:

Aquí hay mucha diferencia. Hay como... ¡puf! No sé. Creo que... discriminación sexual aquí. [...] O sea, una chica, para ir al polideportivo, tiene que salir con el funcionario. ¡Tiene que llevarla el funcionario! [...] Nosotras no podemos ir solas. Nos tiene que salir un funcionario a llevar. ¡Pero los chicos sí van solos! Mira, que desde nuestro módulo de mujer al polideportivo es nada. Son 100 metros. Y de los

17. Gizonak baino gatazkatsuagoak ez izanagatik ere, emakumeek proportzionalki zigor eta diziplinazko espediente gehiago jasotzen dituzte. Kasurako, SINDISCRIPeko datuen arabera, 2010ean, emakumeen zehapenak ia gizonen bikoitza izan ziren eta, gainera, gogorrago zigortu zituzten; bada, emakumeen kasuan, zigor oso larriak % 24,36 ziren eta larriak % 59,22; eta, gizonen kasuan, % 22,19 eta % 48,08, hurrenez hurren (Viedma eta Reviriego, 2012: 199-200).

chicos, de abajo arriba es mucho más. El doble, por lo menos. Ellos van solos. Y a nosotras no nos dejan ir.

(Altagracia, presoa)

Hortaz, aurretik ere ikusi dugun moduan, badirudi gizon eta emakume presoak elkartzea arazo denean, oraindik ere emakumeek pairatzen dituztela mugaketa handienak; eta, era berean, haiengan kontrol handiagoa egotearen beste erakuskari bat dela haiekin jarrera paternalistak edo protekzionistak arruntagoak izatea. Izan ere, emakumeen segurtasuna bermatzeko edo arriskuak ekiditeko ezarri ohi dira muga horiek, balizko arazoa gizonak sortzen duten arren.

Bestalde, elkarrizketatuetako baten batzuek diotenez, espetxe-langileek gehiago sartzen dute muturra emakumeen kasuan, gehiago esaten diete zer egin behar duten eta zer ez, eta gehiago juzgatzen dituzte ere. Neurri batean, emakumeak gizonak baino irekiagoak izateagatik edo euren bizitza pertsonalari buruz gehiago hitz egiteagatik izan daitekeela ukatu gabe, askok kritikatzten dute langileek nagusikeria-ikuspegitik egiten dutela. Honela azaltzen du Albak, gizon-emakume presoekin lan egiten duten bi elkartetako kide denak:

Se sienten muy juzgadas. Creo que permanentemente las mujeres se sienten mucho más juzgadas por los funcionarios que... que los hombres. [...] Creo que se las juzga más, sí. Tanto por funcionarias como por funcionarios. [...] Yo creo que las tratan desde una superioridad tan... impresentable, y desde... y desde la perspectiva de... del bueno y el malo, ¿no? «Vosotras sois las delincuentes. Yo te voy a enseñar cómo tienes que hacer, y tienes que hacer así». Y todo lo que sea salirse de ahí está mal. [...] Creo que los funcionarios se permiten dar muchas más instrucciones de cómo tienen que hacer las cosas a las mujeres que a los hombres. A los hombres les dejan más... Bueno, pues, jugar al parchís, al fútbol, que estén entre ellos y tal. Creo que a las mujeres las... las instruyen más, para cómo tienen que ser cuando salgan. A los hombres igual les dicen «¡Ah, lo que tienes que hacer es no meterte en líos!». Pero me da la sensación que con las mujeres van más allá. Es que todo parte de la perspectiva de que las juzgan. Creo que en el fondo les parece mucho peor que delincan las mujeres que los hombres. Creo que sí. [...] La diferencia está en dar más directrices: «Pues, si te sientes así, pues haz así, y haz así y asao». De hecho, es que... No sé. Más de una vez he escuchado a mujeres decir «A mí ella no me va a decir cómo tengo que hacer...», y a hombres no les he escuchado.

(Alba, gizon-emakume presoekin lan egiten duen elkarte ludiko bateko eta elkarte profesionalista bateko kidea)

Nolanahi ere, espetxe-sistemak emakumeengan gauzatzen duen kontrol handiagoa behar bezala ulertzeko, langileek haiei buruz dituzten iritzietan edota pertzepzioetan sakontzea ezinbestekoa da; horiek, halabeharrez, haiekin erlazionatzeko duten moduan berebiziko eragina izanik. Hala, elkarrizketatuek esandakoari erreparatzen badiogu, argi hauteman dezakegu, funtzionarioen gehiengoaren ustez, emakumeekin lan egitea gizonekin egitea baino okerragoa dela. Antza denez, emakumeak maneiatzea zailagoa eta konplexuagoa dela pentsatzen dute, beti eskean eta hobekuntzak lortzeko presionatzen daudela, euren kontuetan

maizago nahasten dituztela, baita, elkarri gizonek baino gehiago lagundu ohi dioten arren, liskar gehiago ere izaten dituztela garrantzirik gabeko arrazoiengatik. Elkarrizketatutako espetxe-langileen arabera:

Josean: Su demanda nunca tiene fin.

Irene: Nunca tiene fin. Eso sí. Las mujeres son muy demandantes. Se nota. Más que ellos. Mucho más. [...] Son mucho más demandantes. Da más trabajo una... bueno, una mujer que cuarenta hombres.

Josean: Buena parte de los funcionarios no quieren trabajar con mujeres.

Irene: ¡La mayor parte!

Josean: O sea, darían su brazo a torcer por no tener... [...]

Irene: Directamente te vuelven loco.

Fernando: Te vuelven loco.

Irene: Cualquier pequeño... cualquier problema que tengan, jo, entre ellas... Es que tú ya sabes cómo son las mujeres. Pues, lo hacen grande y, entonces, el problema con éste y Pepita y la otra, y tal, las críticas... Todo es...

Fernando: [...] Son pedetes. Yo las llamo pedetes. Entre ellas... Y luego, es que lo resuelven todo con el tremendismo. O sea, todo es... de vida o muerte.

Irene: ¡Todo! [...]

Pablo: En general, las mujeres suelen ser más demandantes que los hombres presos.

Fernando: Las mujeres son más... Ya, simplemente a nivel cuantitativo, de demanda de entrevistas, ¿no? [...] La petición de entrevistas de mujeres con los hombres...

Irene: No tiene nada que ver.

Fernando: Para el mismo tema, en la misma semana, igual te piden lo mismo o te vuelven a preguntar tres veces también. Es decir, más reiterativas, más... número de demandas. [...] Y luego, ¡puf! Es que ven más problemas. A lo mejor, donde otros no lo verían, ellas... para ellas es un problema.

(Josean, espetxeko jurista eta tratamendu-zuzendariordea; Irene, espetxeko jurista; Fernando, espetxeko gizarte-hezitzailea; eta Pablo, espetxeko gizarte-langilea)

Beraz, elkarrizketatutako espetxe-langileen aburuen arabera, badirudi emakume presoen jokaeretako asko ulertezinak iruditzen zaizkiela. Ildo beretik, sentimenduak adierazteko dituzten moduak ere haientzat nahiko adigaitzak direla dirudi; bada, gizonek ez bezala, era nabarmenean edo deigarrian egin ohi dutenez, batzuetan, portaera okertzat hartzen dira, halakoxeak ez izan arren.

Espetxeko langileen ustez emakumeekin lan egitea zergatik den zailagoa ikusi ondoren, azken urteotako aldaketen harira, Errespetu Moduluetan jarri behar dugu arreta berriro ere. Bada, eredu horrek presoek gainera kontrola, presioa eta eskakizun-maila areagotu egiten ditu (Ballesteros eta Almeda, 2015) eta, arestian

aipatu bezala, emakumeei aplikatu zaie, batik bat. Azken batean, horrelako moduluetan arauak eta obligazioak ugariagoak dira, diziplina ere zorrotzagoa da, eta eguneroko nahiz asteroko ebaluazioek presoen euren arteko jagoletza bultzatzen dute, istiluak eta tentsioak sortzearekin batera. Errespetu Moduluan egotea ala ez egotea aukera daitekeen kasu urrietan, espexeratutako emakumeetako baten batzuk ezetzaren aldekoak dira; besteak beste, zentzurik gabeko betekizun gehiegi daudela edota presoen arteko salakeria indartzen duela kritikatu. Haatik, beste batzuek bertan egotea nahiago dute, abantailak ematen dituelako edo Konplimendu Modulua arriskutsuagoa ei delako. Itxura denez, Errespetu Modulua atxiloen arteko liskarrak eraginda ere, giro orokorra lasaiagoa eta seguruagoa da; eta enfrentamenduak egon arren, ez dira beste modulukoak bezain agerikoak. Horri lotuta, aipagarria da espexe-langileentzat bereziki ulergaitzak direla Errespetu Moduluan sortutako gatazkak; bada, ereduak eragindako dinamikaren inguruan hausnarketarik egin gabe, batzuek adierazten dute bertan dauden emakumeak, «ume mimatuen moduan», «gogaikarriagoak» edo «txaplatagoak» direla.

Kontrolaren gaiaren harietatik zertxobait gehiago tiraka, diziplina ezartzerakoan edota zigorrak gauzatzeko neurrigabekeriak egon ote den ere hartu behar dugu kontuan. Baina, orokorki, bai emakume presoek bai espexeko langileek tratua zuzena dela uste dute; eta, akaso, kasuren batean edo bestean biolentzia gehiegi baliatu dela edota neurri hertsatzaileak gogorregi aplikatu direla ukatu gabe, salbuespenak direla adierazten dute. Gehiengoaren iduriko, funtzionarioen erasoak ezohikoak dira, botere-gehiegikeriak hain urriak ez izan arren¹⁸.

5. Osasun-egoera, arreta medikoa eta zaintza

Genero-desberdinkerien azterketan, alboratu ezin den beste esparru bat da osasunari eta arreta medikoari dagokiena. Bada, edonorentzat agerikoa da espexealdian neurrigabeko medikalizatzea gertatzen dela eta egoera bereziki larria dela emakumeen kasuan; azken batean, lasaigarri, antidepresibo zein antsiolitiko gehiago errezetatzen zaizkielako¹⁹ (Del Val, 2012: 140). Espexeko langile hainbaten ustez, emakumeak eurak dira psikofarmakoak gizonak baino maizago eskatzen dituztenak. Aitzitik, zenbait kasutan hori horrela jazotzen denik ukatu gabe, elkarrizketatutako emakume presoetako askok bestelako ikuspuntuak dituzte. Izan ere, askok medikazioa hartzeari ezezko biribila eman diote edo euren kontura utzi diote hartzeari, fuerteezia delakoan edota albo-ondorio kaltegarriak dituelakoan. Oro har, bai psikofarmakoak hartu dituztenen bai hartu ez dituztenen artean, gehienek uste dute medikazioa gehiegizkoa dela eta ez dela behar bezala gainbegirutzen. Halaber, batzuen batzuek gogor salatzen dute espexe-sistemak presoak hutseratzeko nahiz kontrolatzeko erabiltzen duela. Aitanaren aburuz:

A todo el mundo le dan medicación. ¡A todo el mundo! [...] Pero es que no te

18. Erasoez eta botere-gehiegikeriez ari garela, ezin da aipatu gabe utzi Langraiz Okako espexean gertaturikoa. Izan ere, 2009an kasua epaitegietara iritsi zen, eta ebazpenak frogatuztat jo zuen kartzelako segurtasun-zuzendariordeak jazarpenak egin zizkiela bi emakume presori, sexu-harremanen trukean espexe-onurak eskainita (Salhaketa, 2005).

19. SINDISCRIP ikerketa hartuta, 2010ean, psikofarmakoak hartzen zituzten emakumeak % 36,5 ziren, eta gizonak % 32,9 (Del Val, 2012: 140).

preguntan qué clase de medicación tomas, ¿no? «Te doy esto, y esto, y esto». Yo lo he visto en la cárcel ésta. Vas y te dicen «Bueno, te doy Tranxilium, te doy Trankimazin y te doy Valium, ¿vale?». Y le digo «¿Pero, cómo es esto? Si yo no tomo ni esto, ni esto, ni esto. ¿Cómo me están dando esto? ¡Si yo no tomo nada de esto!», ¿no? Pero a todo el mundo que entra... [...] Aquí te dicen «¿Qué quieres? ¿Un tranxilium? ¡Pues, toma un tranxilium! ¡Pues, toma! Te doy tres: uno por la mañana, otro al mediodía, otro por la noche». Y te tienen todo el día atontada, todo el día... Entonces, ¿para qué? [...] ¡Puf! ¡Yo lo veo fatal! Lo veo mal, porque hay personas que las anulan. Las dan medicación, medicaciones que no tienen que darlas, y las anulan. No son personas. [...] Las anulan completamente como personas. [...] Yo eso no lo veo... No lo veo normal. [...] Lo de la medicación, ¡tenían que mirarlo bien! ¡Y con lupa! [...] Que tienen que controlar a ver la clase de medicación que te toca a ti, le toca a la otra o a la otra. Y eso no lo miran. Que hacen «¡Toma!». ¡Hala, veinte pastillas! ¿Qué vas a hacer? ¡Anulada todo el día! Si te tomas esas pastillas, estás anulada todo el día. [...] Y los síntomas que te producen las pastillas... [...] Te da ataques epilépticos y te da... [...] Yo preferiría que lo miraran con lupa. Pero, claro, estamos en la cárcel. No estamos en la calle.

(Aitana, presoa)

Medikalizatzea gehiegizkoa dela esatean, baina, ez dugu ezeztatu nahi itxialdian osasun-arazo larriak daudenik. Bada, nabarmena da kartzelaldiak ondorio kaltegarriak dituela presoan osasunean, bai maila psikologikoan, bai fisikoan. Oso zargaldurik sartzen diren gutxi batzuek behin-behinean hobera egiten badute ere —giltzapean kalean ez dituzten osasun-zerbitzuak dituztelako—, begi-bistakoa da kasik denek okerrera egiten dutela eta hainbatek, gainera, osasun-arazoekin jarraitzen dutela kalera irten eta gero. Hartara, medikazioa neurritz gain errezetatzen dela baieztatzean, osasun-tratamenduek, baliabideek nahiz zerbitzuek gabezia aipagarriak dituztela esan nahi dugu. Elkarrizketatutako preso zein preso ohien artean esperientzia positiboak eta negatiboak egon arren, anitzek diote osasun-arreta ez dela nahikoa, osasun-taldeak langile gehiago behar dituela eta diagnostikoak hobetzeko premia dagoela. Kexa horien jakitun, medikuek eta erizainek ahalik eta hobekien egiten saiatzen direla erantzuten dute, itxialdiak euren zeregina asko zailtzen duela argudiatuta. Alabaina, nolana ere, badirudi azken urteotan egoerak onera egin duela, mailaren batean behintzat, Osakidetza presondegietako osasungintzaz arduratzen hasteari esker²⁰; izan ere, lehen ez bezala, orain pazienteen istorio klinikoa eskuragai dutela azpimarratzen dute medikuek, horrek euren lanaren maila asko hobetzen duelakoan. Bestalde, espetxeratutako emakumeetako asko ere kexatzen dira, espezialistarenera edo ospitalera joateko ateratzen direnean, ertzainek lagunduta eta eskuburdinak jarrita joaten direlako. Osasun-langileek diotenez, batzuen batzuentzat hain da ezerosoa egoera hori, ezen, ez irteteko, ondoezari ahal bezala eusten ahalegintzen diren, benetan gaizki egonda ere.

Elkarrizketatutako emakume presoek eta preso ohiek esandakoarekin segituta, depresioa edo antsietatea bezalako arazoak oso ohikoak dira kartzelaldian zehar. Baina, halaber, benetan arruntak dira ondorengoak ere: buruko minak, larruzaleko gaixotasunak, arazo ginekologikoak, elikadura-arazoak, ikusmenaren

20. Oro har, presondegietako osasungintza Espetxe Erakundearen eskumena da, salbuespenak salbuespen; EAEn, adibidez, 2011n transferitu baitzitzaion Osakidetzari.

eta entzumenaren galera, ile-erorketa, etab. Larritasun bereziz aipatzen dituzte buruko gaitzak eta suizidioak ere. Haien ustez, dudarik gabe, giltzapetzeak berak sortutako kalteak dira; hau da, emozionalki bizitakoak ekarritako ondorioak. Horren erakuskari, honela dio Simonek:

He tenido unos ataques que me ha dado en la cárcel²¹, de que... yo me... Cada... equis tiempo... A veces era más frecuente. Me daba un apagón. Que... me caía redonda, donde estuviese, y me costaba mucho volver, ¿no? Me reanimaban y todo, y... Me costaba mucho. Era como un apagón. Y han hecho... He hecho una serie de exámenes, de pruebas, y ha dado que era un grado de estresse²² y mi cuerpo... lo que hacía era... simplemente, ¡paraba! Daba un parón, momentáneo, y después volvía. Poco a poco. [...] De todo lo que provocaba ese cúmulo de... de emoción, que... me daba... ¡puf! ¡Apagones! [...] Era como... como un tipo... ataque epiléptico.

(Simone, preso ohia)

Espetxe-langileek, euren aldetik, bereziki buruko gaitzei buruz hitz egiten dute; espetxe-sistemak gaur egun duen arazo larriena edo larrienetakoa direla baietsita eta emakumeen kasuan egoera are kezagarriagoa dela azpimarratuta, nagusiki haiek jasaten dituztelako horrelako osasun-asaldurak. Oro har, adostasuna dago adieraztean presondegiak ez direla buruko gaixoak artatzeko egokiak, itxialdian okerrera egiten dutelako nabarmen; baina, horrez gain, baita gutxi sartzen direlako tratamendu-programa espezifikotetan ere²³, arreta-baliabideak eskasak direlako, ez dagoelako behar bezalako segimendurik egiteko langile nahikorik eta patologiak batez ere farmakologikoki artatzen direlako (Arartekoa, 2014). Osakidetzak presondegi-tako osasungintza bere gain hartu duenetik, buruko gaixoen egoera ere zertxobait hobetu dela dirudi.

Bestalde, aipagarria da espetxe-langileek banaketa argia egiten dutela buruko patologia arinen eta larrien artean. Lehenengoei buruz hitz egiten dutenean, oro har, mugako nortasun-nahasmenduari²⁴ buruz ari dira. Preso guztien artean oso hedatuta dagoela uste dute, baina, batik bat, ohikoa dela emakumeen artean; ia denek nahasmendu hori dutela baieztatzeraino. Bigarrenei buruz ari direnean, ostera, larritasun handiagoko patologien inguruan ari dira; desoreka psikotikoen edota eskizofrenikoen inguruan, esate baterako. Horiek eskuarki gutxiago izan arren, azken urteotan nabarmenki areagotzen ari direla pentsatzen dute, baita emakumeen artean gizonen artean baino askoz ugariagoak direla ere. Hortaz, buruko gaitz arinen zein larrien kasuan, emakumeek osasun-arreta gehiago behar dutela baiesten dute; baina, jada esan bezala, artatze horrek gabezia handiak ditu. Era berean, azpimarragarria

21. Portugesez, kartzela.

22. Portugesez, estresa.

23. Buruko patologiak tratatzeko Espetxe Erakundeek ezarri duten neurri garrantzitsuena PAIEM Buruko Gaixoentzako Osoko Arreta Programa da. Jomuga gaitz horiek dituzten presoek berariazko arreta jasotzea da; hau da, diziplina anitzeko langileen artean, atxilo horien diagnostikoa, tratamendua eta berreskuratzea hobetzea (SGIP, 2010: 35). Espainiako Estatuko espetxe guztietan indarrean dago programa, baina gutxi dira parte hartzen duten presoak; buruko gaixo gehienak kanpo egonik.

24. *Borderline* edo mugako nortasun-nahasmenduaren adierazleak honakoak dira: harremanen, norberaren irudiaren eta afektibitatearen ezegonkortasuna; pentsaera polarizatu zein dikotomikoa; eta oldarkortasun nabarmena (Arartekoa, 2014: 99).

da espetxeko langileak soilik patologia larriengatik daudela benetan kezkatuta eta, nolerebait, arinei garrantzia kentzeko joera dutela; kasu baterako, mugako nortasun-nahasmenduak normaltzat hartuta. Horrez gainera, hainbat Espetxe Erakundeen ardura ukatzen ere saiatzen dira, preso gehienek patologia horiek kartzelan sartu baino lehen jadanik bazituztela defendatuta, askotan diagnostikatuta ez egon arren; beraz, inplizituki, delinkuentziaren nolabaiteko patologizatzea egiten dute eta, espetxeak buruko osasunean izan dezakeen eragina ezeztuta, arazo indibidualtzat aipatzen dute. Kontuan hartuta eurek diotenez emakume preso ia guztiek buruko gaitz arinak dituztela eta patologiarik larrienak euren artean arruntagoak direla, agerikoa da jaidura horiek ere emakumeei eragiten dietela nagusiki. Espetxe-langile baten hitzetan:

Las enfermas mentales [...] la proporción es muy grande también. Mayor que en hombres. Eso es un problema específico ahora mismo en las prisiones, porque cada vez más... pues, se están psiquiatrizando las prisiones, y... Como han cerrado muchos establecimientos psiquiátricos, porque se consideran que institucionalizan al paciente y no sé qué, pues van a la calle, y de la calle van a la cárcel, porque no hay otro sitio. Aquí decimos eso, que debe ser muy buena la cárcel para los enfermos mentales, ¿sabes? Porque los psiquiátricos no son buenos, ¡pero las prisiones deben ser buenísimas! Entonces, es un problema grave, porque no les puedes aplicar el mismo sistema de control y contención que al resto de los reclusos, que está basado básicamente en la recompensa y el castigo. Pero a un enfermo mental eso no termina de... Entonces, siempre es un problema, porque... ¡puf! [...] Lo más difícil que hay. [...] El problema principal que tenemos ahora en prisión, en cuanto a la convivencia ahí dentro, son los enfermos mentales. Y en mujeres aún más.

(Josean, espetxeko jurista eta tratamendu-zuzendariordea)

Buruko gaitzez bestalde, bai presoak bai espetxeko langileak kezkatzen dituen beste gaitz bat suizidioena eta suizidio-saialdiena da. Honela azaltzen du Leirek:

He visto gente morir en la cárcel. O sea, de estar una noche durmiendo con ella y despertarte a la mañana y ya no está, ¿no? Y... es... muy jodido. [...] Hay gente que aguanta en la cárcel. Gente que no. Y pienso que... que se podrían hacer más cosas para que la gente no se quite la vida. Dentro. Un poquito más de preocupación. [...] A mí me ha tocado vivir eso... Me ha tocado bajar a compañeras de la habitación y... y tener que llevarlas y... al hospital, y morir allí. [...] Te quedas mal. Pues, son gente con la que vives veinticuatro horas al día y... y duele. Duele ver que una persona no ha podido. Porque igual tampoco le han dado la oportunidad que ella necesitaba. Porque está claro que en esta vida cada uno necesita unas cosas, y lo que me sirve a mí, a ti no te puede servir. Entonces... Si de verdad hubiera profesionales como tiene que haber, evitaríamos muchas cosas. [...] Si alguien le hubiera atendido mejor y se hubiera preocupado de ella, probablemente... no hubiera aparecido con una sábana... colgada... de un puto barrote. O no hubiera cogido una cuchilla y se ha cortado todas las venas y se ha desangrado, porque nadie se ha preocupado de a la hora del recuento mirar si estaba bien. Es un palo para la que vive dentro, como para el funcionario que le toca, eh. Porque pienso que ver a una persona muerta... O sea, ayer la dejas viva y por la mañana vas y... la ves muerta. Es un shock.

(Leire, presoa)

Espetxe Erakundeek, preso askok suizidatzeko ideia buruan darabiltela jakinik, martxan jarri dute PPS Suizidioak Prebenitzeko Programa²⁵. Horren arabera, bere buruari min egiteko arriskua daukatenez une oro preso laguntzaile batek zainduta egon behar dute; eta, hala, zeregin hori egiteko ikastaro txiki bat besterik egin ez duten atxiloen eskuetan uzten dute beste batzuen ongizatea. Ezinbestean, ereduak preso askoren eta presoekin aritzen diren elkarteetako kide askoren kritikak jaso ditu; batik bat, honakoak salatuta: preso laguntzaileek arduraren handiegia dutela, ez dutela hori egiteko prestakuntza nahikorik eta zaintzarako txandak luzeegiak direla. Era berean, aintzat izan behar dugu nagusiki emakume presoek eragiten dien egitatea dela; bada, Errespetu Moduluetan nahitaezkoa da preso laguntzailearen papera egitea, eta, arestian esan bezala, euskal presondegietak emakumeentzako kasik departamentu guztiak halakoxeak dira, gizonenak ez bezala.

Hortaz, emakumeek osasun-arazo larriagoak eta medikalizatzeko nabarmenagoa jasateaz gainera, Errespetu Moduluen ezarpenaren ondorioz ere gizonak baino okerrago daudela dirudi beste behin; azken finean, gizonen gehiengoak ez bezala, emakume gehienak beste presoekin zaindaren arduraren hartu beharrean baitaude.

6. Kanpokoekiko hartu-emanak

Emakume atxiloek kartzelan pairatzen dituzten genero-bereizkerien artean azkena lotuta dago eurek murrutatik kanpokoekiko dituzten harremanekin. Izan ere, askotan adierazi da eurek erlazioen galera edo haustura handiagoa bizi dutela preso egotearen ondorioz (Aguilera, 2011: 114), oro har gizonen baino bisita gehiago jasotzen badituzte ere²⁶ (García de Cortázar eta Gutiérrez, 2012: 151). Dirudenez, gizonen kasuan baino gehiagotan bukatzen dira emakumezkoen bikote-harremanak (De Miguel, 2016), bakardade handiagoa bizi dute eta, beraz, sostengu afektibo eta ekonomiko gutxiago dute. Hala uste du Paulak, emakume presoekin soilik lan egiten duen elkarte bateko kideak:

Una mujer cuando entra en prisión, la mayoría de las veces, las parejas que tenían... Muchas veces sucede... Desaparece. Cuando un hombre entra en prisión, la mujer se encarga de mantener el vínculo con la familia. No sólo porque ella intenta hacer todo lo posible por trasladarse desde donde sea y ir a visitar en las comunicaciones y en los vis a vis a su pareja, sino porque lo que va a intentar es mantener el vínculo con sus... con la familia. «Vamos a visitar a vuestro padre». Un hombre es diferente. O sea, no es que sea diferente, es que las situaciones que vemos son diferentes. O sea, es que... cuando mantienen el vínculo con la familia, igual la que mantiene ese vínculo es la madre de esa mujer, ¿no? Que lleva a los hijos y demás. O la hermana o tal. En algunas ocasiones, los hombres. Pero es que eso mismamente nos pasa con... las mujeres que vienen aquí al piso [de acogida], ¿no? Solemos preguntar «¿Tus hijos a cargo de quién están?». En un tanto por

25. Izenak adierazten duen bezala, PPS Suizidioak Prebenitzeko Programak xedetat du saihestea presoek euren buruaz beste egitea. Horren arabera, espetxe-langileek suizidio-arriskua identifikatzeko protokoloa dute eta, balizko kasuren bat antzematen dutenean, ustez bere burua zauritzekotan dagoen horrek une oro preso laguntzaile batek zainduta egon behar duela ezartzen dute (SGIP, 2010: 34).

26. SINDISCRIPeko datuekin jarraituta, 2010ean, bisitak jaso zituzten emakumeen % 55,8k eta gizonen % 40k (García de Cortázar eta Gutiérrez, 2012: 151).

ciento muy elevado, a cargo de la familia materna. O sea, a cargo del padre sí que se da, en ocasiones y demás, y con ayuda de la familia materna. Pero eso es algo... o sea, que está clarísimo.

(Paula, emakume presoekin lan egiten duen elkarte profesionalista bateko kidea)

Era berean, kanpokoekiko hartu-emanen hausteaz hitz egiterakoan, kontuan izan behar dugu emakumeek gizonen baino gehiagotan galtzen dutela seme-alaben tutoretza (Juliano, 2009: 90); gizonen zaintza-lanez arduratuko diren emakumeak izan ohi dituztelako inguruan eta emakumeek, ostera, maizago, ez dutelako arduraren hori hartu nahi duen edo ahal duen inor²⁷. Ezbairik gabe, tutoretza galtzen denean, zinez mingarria izaten da emakumeentzat; eta berreskuratze-saialdiak ere ez dira nolanhikoak, eman beharreko urratsak luzeak bezain zailak direnez gero. Honelaxe dio espetxe-langile ohi batek:

Niri harritzen zidana asko eta ez nuena inondik inora ulertzen zen nola [emakume preso] gehienak... la mayoría estaban peleando continuamente beraien umeak ikusteko, eta gehienek ez zeukaten custodia. Custodia kenduta zeukaten. Los hombres estaban por las mismas cosas o peores, y los niños... [...] Bazenekien, indarkeriatatik ez egon edo egonda, aita horiek custodia galtzearena no se planteaba ¡por nada! La mujer desde el momento que entraba a la cárcel parecía que era automático. Eta, si no era automático, ¡puff! Ama egoten zen, konstanteki-konstanteki, preokupazio horrekin. O sea, amatasunaren bizipena hor barruan... oso gogorra.

(Nora, espetxeko gizarte-langile ohia)

Elkarrizketatutako espetxe-langile eta elkarteetako kide guztiek uste dute amatasunaren eta aitatasunaren bizipenak zinez ezberdinak direla giltzapean; eta, horren erakuskari, agerikoa dela presoan partetik jasotako eskaeretan lehenengoa oso presente dagoela eta bigarrena, ostera, ez. Espetxeratutako emakumeak eurak ere iritzi berekoak dira; gehienek baitiote eurentzat gizonentzat baino samingarriagoa dela senideengandik urruti egotea, gehienbat seme-alabengandik. Orokorki, elkarrizketatu guztiak bat datoz baiestean emakumeak gehiago arduratzen direla familiagatik; askotan, euren kezka nagusia senideen egoera dela, eta gizonen, aldiz, sarriago bestelakoak aipatzen dituztela. Adibidez, hala dio Montsek, gizon-emakume presoekin lan egiten duen elkarte bateko menbrua:

El hombre está más centrado en su salida, le puede preocupar el tema de la familia y tal, pero [...] está más centrado en él y en lo que tiene que hacer para conseguir salir. Y las mujeres, pues bueno, sí, porque eso no lo pierden de vista, pero pues «Mi familia, mi tal... ¿Cómo estará mi hijo? ¿Cómo estará tal? ¿O mi madre?». Están más pendientes de la situación fuera, o por lo menos, lo verbalizan así. Y el hombre es más... es más de contar, pues no sé, pues «Mira, qué mal lo

27. EAEn 1996an eta 2002an egindako ikerketa baten arabera, ama presoan % 43,7k aitaren zaintzapean zituen seme-alabak, beste % 43,7 batek beste senide baten ardurapean eta % 12,6k erakunde publikoan tutoretzapean (Manzanos eta Balmaseda, 2003: 58). Halaber, Alemanian, Britainia Handian, Espainian, Frantzia, Hungarian eta Italian 2002tik 2005era egindako ikerketa bateko datuak erabilita, ama presoan % 25ek aitaren zaintzapean zituen seme-alabak, baina aita presoan % 92k zituen amaren ardurapean. Bestalde, amen %12k galdua zuen tutoretza; aiten kasuan, aldiz, % 2k (Cruells, Igareda eta Torrens, 2005: 83).

estoy pasando aquí, o tal... o fíjate, pues para salir a ver una oferta de trabajo...». Y la mujer, sí, también está pendiente de lo que tiene que hacer para salir, pero creo que está mucho más en contacto con los problemas de fuera. Y el hombre es «Bueno, bastante tengo yo con lo que tengo dentro, como para encima estar preocupándome de lo que hay fuera».

(Montse, gizon-emakume presoekin lan egiten duen elkarte profesionalista bateko kidea)

Bestalde, badirudi espetxe-langileek gehiagotan hartzen dutela kontuan familia-egoera emakumeen kasuan gizonen kasuan baino, hainbat erabaki hartzeko orduan; nahiz eta irizpide ofiziala ez izan. Dirudenez, askoz hobeto ezagutzen dute emakume bakoitzaren familiako egoera; zalantzarik gabe, neurri batean, emakumeek gizonen baino askoz ere gehiago hitz egiten dutelako senideei buruz, baina baita genero-aurreiritziak direla-eta ere. Nolanahi ere, emakumeen kasuan, espetxe-langileek badakite zeinek dituen ardurapeko pertsonak eta zeinek ez, zer-nolako erlazioa duten, zaintzaz ardua daitekeen inor dagoen edo ez, etab. Gizonen familia-egoeraren inguruan, aldiz, askoz gutxiago dakite eta, oro har, ez da hizketaldi-gaia. Ikus dezagun nola azaltzen duten kartzelako langileek:

Fernando: Como son ellas las que tiran de la familia, también atiendes a la demanda familiar, es decir, en el entorno alguien tiene que seguir tirando de... del núcleo familiar. [...] Si entran los dos... No debería ser, pero no hay que dejar de reconocerlo. Entrando los dos por la misma condena y tal, probablemente... y sin probablemente, [...] probablemente salga antes la mujer.

Pablo: Hombre, la situación... Aunque no nos debe incidir... Bueno, no sé. No nos debe afectar a nosotros a la hora de clasificar, pero hay casos... Por ejemplo, una pareja que son clasificados mañana los dos, los dos han tenido el tercer grado. Pero ella tiene un tercer grado con control telemático, con lo cual va a poder cumplir su condena en casa, porque tiene cuatro hijos. [...] El marido es tercer grado también, pero tiene que volver todas las noches a dormir [a prisión]. [...] No tiene que afectar, pero a la hora de un tercer grado, por ejemplo, a ver...

Irene: Sí, les damos valor a los hijos. [...]

Josean: En teoría no das... No das el tercero, porque tengan hijos.

Marta: No. Pero sí que influye.

Josean: En teoría... El debate con ellas siempre es «Dame el tercer grado que mis hijos están sufriendo mucho». Una postura... Y dices «Poco te han importado a ti tus hijos cuando te has metido en no sé qué, no sé cuántos...». Vale. «Ah, ¿cómo me dice eso?». Y luego lo tienes en cuenta. ¿Cómo no lo vas a tener en cuenta? Para un tercero, para... Siempre... Pero, en realidad, ¡no es justo! [...]

Pablo: Pero no sólo se da un tercer grado por los hijos. [...]

Fernando: Se valora todo. [...] Pero no te garantiza... El ser madre no te garantiza un tercer grado. [...] Pero se valora todo.

(Fernando, espetxeko gizarte-hezitzailea; Pablo, espetxeko gizarte-langilea; Irene, espetxeko jurista; Josean, espetxeko jurista eta tratamendu-zuzendariordea; eta Marta, espetxeko psikologoa)

Alabaina, espetxeko langileek asmo txarrez ez eginagatik ere, eta emakume preso askorentzat egiaz onuragarria izanagatik ere, tratamendu-lantaldeek modu horretan jokatzek eragin negatiboak ere baditu. Izan ere, begi-bistakoa da genero-eredu hegemonikoak sendotzen dituela eta, espetxetik lehenago atera ahal izateko, emakumeak senideen zaintza-lanak euren gain hartzera bultzatzen dituela. Emakume batzuek nolabaiteko presioa ere senti dezakete, eredu nagusien arabera, ama eta zaintzaile izateko, edota behar bezalako amak eta zaintzaileak direla frogatzeko. Beraz, badirudi genero-rol tradizionaletatik aldentzen diren emakumeen kalterako dela.

Espetxetik irtendakoan egoera ez dela kasik aldatzen kritikatzan duenik ere badago. Izan ere, estigmatizatzearekin lotura eginez, jendarteak emakumeak gehiago eta zorrotzago epaitu ohi dituela baieztatzean, batzuek nabarmentzen dute emakume delitugileak ama, alaba edota bikotekide txartzat ere hartu ohi direla usu. Eiderrek, gizon-emakume presoekin aritzen den elkarte bateko kideak, honela adierazten du:

Nik uste emakumeekin orokorrean gizartea eta sistema gogorragoa dela. Azkenean kondenatzen dituzte «Egin duzun delituagatik, baina baita ere ama txarra... Denak utzi dituzulako, familia zaintzen ez duzulako...». Agian, gizonek ematen du ez daukatela seme-alabarik, ez daukatela familiarik, eta ez du ezer inporta, ez? Baina emakumeari beti ematen du... o sea, utzi dituela, ez? Eta nik uste gizonen igual ez zaiela hainbeste aurpegira botatzen hori, ez? «Seme-alabak dauzkazu». Eta emakume bati beti nik uste hor dagoela seme-alaben istorioa, ez? Eta gizonek ez. Ordun, nik uste hor azkenean beste doble kondena bat ematen dela haiekiko, ez? «Ama txarra zara».

(Eider, gizon-emakume presoekin lan egiten duen elkarte profesionalista bateko kidea)

Hortaz, kanpokoekiko hartu-emanetan ere, badirudi emakumeen egoera maiz gizonena baino okerragoa dela eta, gainera, azken urteotan ez dela aldaketa handirik egon.

7. Ondorioak

Emakume presoek giltzapean jasaten dituzten genero-ezberdinkerien nolakotasun zabalaren berri eman digute elkarrizketatuen adierazpenek, bakoitzak bere berezitasun eta ñabardurekin. Bereizkerietako batzuk aspaldikoak dira; beste batzuk, ostera, azken urteotan espetxe-sistemak bultzatutako aldaketen harira sortutakoak. Nolanahi ere, agerikoa da emakume atxiloak desabantaila-egoeran daudela. Izan ere, espetxealdiak posizio egiazki zailean kokatzen ditu; haien jokatzeko gaitasuna eta autonomia-maila gutxitzen baititu, zaurgarritasuna areagotzearekin batera. Honela laburbil dezakegu emakumeek pairatutako genero-bereizkerien zerrenda:

1. Emakumeentzat zentro gutxiago daude eta, ondorioz, deserrotze handiagoa bizi dute. Presondegietan, okerrago kokaturik egon ohi dira, azpiegitura eskasagoak dituzte eta zenbait eremu erabiltzeko mugak jasaten dituzte.

Espazio-gabezia dela-eta, ez da betetzen profilen araberako sailkapena eta, gehienetan, ezin dute hautatu Errespetu Modulu batean edo Konplimendu Modulu batean egotea. Barne-antolaketan gizonek lehentasuna dute eta, hortaz, emakumeek arreta gutxiago jasotzen dute.

2. Emakumei eskainitako jarduera, ikastaro eta enpleguetako askok tradizionalki femeninotzat hartutako zereginekin bat egiten dute. Enplegu-aukera gutxiago dituzte, baita soldata baxuagoak ere, okerren ordaindutako lanpostuetan aritzearen kausaz.
3. Emakumeek modu zorrotzagoan eta maizago jasotzen dituzte zigorrak, kontrol handiagoa bizi dute eta mugimendu-askatasun gutxiago dute. Haienganako jarrera paternalistak eta protekzionistak ere ohikoagoak dira.
4. Gizonen kasuan baino arruntagoa da emakumeen gehiegizko medikalizatzea, baita osasun-egoera larriagoa ere. Artatzean gabezia nabarmenagoak pairatzen dituzte. Orobat, beste presoak zaintzeko betebeharra ohikoagoa da.
5. Emakumeek kanpo-harremanen galera eta haustura handiagoa bizi dute, sostengu ekonomiko nahiz afektibo gutxiago dute, eta gehiagotan galtzen dute seme-alaben tutoretza.

Artikulu honetan, genero-desberdinkeria horien guztien bidez, espetxe-sistemaren izaera sexista, androzentrikoa eta diskriminatzailea jorratu nahi izan dugu soilik, Euskal Herriko presondegiatako gaur egungo egoera islatuta. Baina emakume atxiloen giltzapeko bizipenen testuinguruan, dudarik gabe, kontuan hartu eta aztertu beharreko beste egitate ugari dago, hala nola sistema polizialaren, penalaren eta espetxeakoaren izaera selektiboa; emakume presoaren arteko diferentziak klase sozialari, etniari edota jatorriari dagokienez; espetxe-sistemaren ondorioetako batzuk gainditzeko edo arintzeko erresistentzia-praktikak; etab. Beraz, doktore-tesian askotariko alderdi horiek lantzen jarraituko dugu, urratsak emanez emakume presoaren gaineko ezagupenean; betiere, errespetua, aintzatespena eta elkartasuna oinarri hartuta.

8. Bibliografia

- Aguilera, M. (2011): «Mujeres presas: la doble condena», in C. Manzanos (arg.), *Políticas sociales para abolir la prisión*, Ikusbide, Gasteiz, 111-120.
- Almeda, E. (2003): *Mujeres encarceladas*, Ariel, Bartzelona.
- , (2007): «Ejecución penal y mujer en España: olvido, castigo y domesticidad», in E. Almeda eta E. Bodelón (arg.), *Mujeres y Castigo: un enfoque socio-jurídico y de género*, Dykinson, Madril, 27-65.
- Arartekoa (2014): *La atención sociosanitaria a la salud mental de las personas privadas de libertad en la CAPV*, Arartekoa, Gasteiz.
- Arbelaitz, M.; Bengoetxea, E.; Méijome, A.; Ruiz, M. eta Vara, L. (2012): *Mujeres ex-presas: vulnerabilidad y autonomía*, argitaratu gabeko ikerlana.
- Ballesteros, A. eta Almeda, E. (2015): «Políticas de igualdad en las cárceles del siglo XXI. Avances, retrocesos y retos en la práctica del encarcelamiento femenino», *Praxis Sociológica*, **19**, 161-186.

- Cruells, M.; Igareda, N. eta Torrens, M (2005): «Inclusión de la perspectiva de género en las políticas penales, penitenciarias y post-penitenciarias», in M. Cruells eta N. Igareda (arg.), *Mujeres, Integración y Prisión*, SURT Lan-merkatuan Sartzeko Emakumeen Elkarte, Aurea, Bartzelona, 78-91.
- Cunha, M. (1994): *Malhas que a reclusão tece. Questões de identidade numa prisão feminina*, Cadernos do Centro de Estudos Judiciários, Lisboa.
- , (2002): *Entre o Bairro e a Prisão. Tráfico e Trajectos*, Fim de Século, Lisboa.
- Davis, N. eta Faith, K. (2002): «Las Mujeres y el Estado: modelos de control social en transformación», *CODHEM*, **26**, 90-102.
- Del Val, C. (2012): «Encierro y derecho de salud», in C. del Val eta A. Viedma (arg.), *Condenadas a la desigualdad. Sistema de indicadores de discriminación penitenciaria*, Icaria, Bartzelona, 109-141.
- Del Valle, T. et al. (2002): *Modelos emergentes en los sistemas y las relaciones de género*, Narcea, Madrid.
- De Miguel, E. (2016): *Relaciones amorosas de las mujeres encarceladas*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Bilbo.
- Díez Ripollés, J.L. (2015): *Delitos y penas en España*, Catarata, Madrid.
- Elías Ortega, A. eta Manzanos Bilbao, C. (2001): «Medidas para fomentar el empleo de las personas que han sido privadas de libertad», *Lan Harremanak: Revista de Relaciones Laborales*, **4**, 53-88.
- Foucault, M. (2012 [1975]): *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión*, Biblioteca Nueva, Madrid.
- García de Cortázar, M. eta Gutiérrez Brito, J. (2012): «Relaciones en prisión», in C. Del Val eta A. Viedma (arg.), *Condenadas a la desigualdad. Sistema de indicadores de discriminación penitenciaria*, Icaria, Bartzelona, 143-171.
- Garland, D. (2005): *La cultura del control: crimen y orden social en la sociedad contemporánea*, Gedisa, Bartzelona.
- Garreud, A. (2011): «Biopolítica y prisión. Umbrales de trabajo», in D. Malventi (koor.), *Umbrales. Fugas de la institución total: entre captura y vida*, Universidad Internacional de Andalucía, Sevilla, 36-54.
- Goffman, E. (2001 [1961]): *Internados: ensayos sobre la situación social de los enfermos mentales*, Amorrortu, Buenos Aires.
- Herrera, M. (1993): «Mujeres y prisión», *Cuadernos de política criminal*, **49**, 339-354.
- Juliano, D. (2004): *Excluidas y marginales. Una aproximación antropológica*, Cátedra, Madrid.
- , (2009): «Delito y pecado. La transgresión en femenino», *Política y Sociedad*, **46**(1-2), 79-95.
- , (2011): *Presunción de inocencia. Riesgo, delito y pecado en femenino*, Gakoa, Donostia.
- Manzanos Bilbao, C. eta Balmaseda Ripero, J. (zuz.) (2003): *Situación de las mujeres en las cárceles del País Vasco*, Eusko Jaurlaritz, Gasteiz.
- Martins, D. (2011): «O trabalho de campo institucional: entrar e sair de um estabelecimento prisional», in L. Díaz, O. Fernández eta P. Tomé (koor.), *Lugares, Tiempos, Memorias. La Antropología ibérica en el siglo XXI*, FAAEren XII Antropologia Kongresua, León, 835-842.
- Salhaketa (2005): *Observando una Cárcel: Nanclares de la Oca / Langraitz*, Salhaketa. Presoen Aldeko Elkarte, Gasteiz.
- Salhaketa Nafarroa (2011): *Mujeres en prisión. Voces desde dentro del Centro Penitenciario de Pamplona*, Salhaketa. Presoen Aldeko Elkarte, Iruñea.

- SGIP Espetxe Erakundeen Idazkaritza Nagusia (2009): *Programa de acciones para la Igualdad entre mujeres y hombres en el ámbito penitenciario*, Barne-arazoetako Ministerioa, Madril.
- , (2010): *El Sistema Penitenciario Español*, Barne-arazoetako Ministerioa, Madril.
- Ugarte Zubizarreta, L. (2003): *Kanada eta Espainiar Estatuko emakume espetxeratuen egoeraren gaineko analisi gonbaratiboa*, Lege-Soziologiako Nazioarteko Institutua, Oñati. [argitaratu gabeko tesina]
- Viedma, A. eta Frutos, L. (2012): «El trabajo en prisión: observando las desigualdades de género», in C. del Val eta A. Viedma (arg.), *Condenadas a la desigualdad. Sistema de indicadores de discriminación penitenciaria*, Icaria, Bartzelona, 87-108.
- Viedma A. eta Reviriego, F. (2012): «Ejecución penal y punitividad. La convivencia cotidiana con el castigo», in C. del Val eta A. Viedma (arg.), *Condenadas a la desigualdad. Sistema de indicadores de discriminación penitenciaria*, Icaria, Bartzelona, 173-214.
- Walmsley, R. (2015): *World Female Imprisonment List (third edition)*, ICPR Politika Kriminalaren Ikerketarako Institutua, Londres.
- Zuloaga, L. (2014): *El espejismo de la seguridad ciudadana. Claves de su presencia en la agenda política*, Catarata, Madril.
- 1/1979 Lege Organiko Orokorra, irailaren 26koa, Espetxeei buruzkoa.
- 1201/1981 Errege Dekretua, maiatzaren 8koa, Espetxe Araudia onartzen duena.
- 10/1995 Lege Organikoa, azaroaren 23koa, Kode Penalari buruzkoa.
- 190/1996 Errege Dekretua, otsailaren 9koa, Espetxe Araudiari buruzkoa.

